

ПРОЦЕСИТЕ НА ЕВРОИНТЕГРАЦИЯ В ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА И ТЯХНОТО ВЪЗДЕЙСТВИЕ ВЪРХУ БАЛКАНСКИТЕ НАЦИОНАЛИЗМИ

(Международна конференция за представяне на научно-изследователски проект)

Мария Бакалова, Татяна Манчева*

Национализмът и неговите съвременни проявления е тема с неотмираща значимост и непреходна актуалност за регион като Балканите. Още от времето на разпадането на Османската и Австро-Унгарската империя и възникването на националните държави на балканските народи феномените на национализма интензивно присъстват и се проявяват, моделирайки съдбата на хората, нациите и държавите в този регион с влиянието си при очертаването и преначертаването на балканската политическа карта. Ставащото през последните две десетилетия на междата между XX и XXI век в региона за пореден път провокира интереса – политически, експертен и научен – към балканските национализми. След края на Студената война значителна част от промените – и проблемите – на Балканите се оказаха свързани с това, което Роджърс Брубейкър нарече “масово и концентрирано реконфигуриране на политическото пространство по национални линии”¹. Тези процеси – на деструктуриране, дезинтеграция, еуфория на национализмите и разпалване на различни по своята същност причини и проявление кризи и конфликти – се разгърнаха с особена сила и мащаби на Балканите през последното десетилетие на XX век в хода на “взривното разпадане” на югославската федерация.

Същевременно това последно десетилетие от XX век и особено началото на XX век се характеризират и с начеване и задълбочаване на

---

* М. Бакалова е старши асистент в Катедра “Международни отношения” в УНСС, Т. Манчева е студент в магистърска програма по “Международни отношения” в УНСС.

¹ Роджърс Брубейкър, “Национализмът в нови рамки. Националната общностност и националният въпрос в Нова Европа”, Издателство “Критика и хуманизъм”, София, 2004, с. 105.

интеграционни процеси и проекти в Европа, олицетворени от новите насоки и перспективи в развитието на Европейския съюз. Това задава един по-широк контекст на събитията на балканската геополитическа сцена, в който процесите на Балканите се оказват обвързани с евроинтеграционните процеси. От една страна, разпалването, развитието и овладяването на конфликти и кризи в непосредствена близост до границата на ЕС се превърна в един от факторите от края на миналия и началото на настоящия век за катализиране и задълбочаване на процесите на интеграция вътре в рамките на Съюза, включително развитието на общата външна и отбранителна политика на ЕС. Същевременно, с края междублоковото противопоставяне, интеграцията в евроатлантическите структури се утвърди като желана и приоритетна външнополитическа алтернатива за мнозинството от държавите от Централна и Югоизточна Европа. Това от своя страна даде и дава на Евросъюза различни възможности за пряко и опосредствано въздействие и повлияване на вътрешната и външната политика на тези страни.

Така посочените проблемни области логично очертават рамката, в която се поставя и разглежда въпросът за връзката и зависимостите между феномените на национализма на Балканите и евроинтеграционните процеси в региона. Променят ли се национализмите в този регион и какви трансформации претърпяват след края на Студената война? До каква степен тези трансформации са свързани с евроинтеграционните процеси в него? Какво е влиянието на политиката на ЕС върху формите, изявите и последиците от балканските национализми?

В търсене на отговори на тези и задаване на още въпроси по темата международна научна конференция на тема "Балканските национализми в процесите на европейска интеграция в Югоизточна Европа" събра представители на научно-изследователската, академичната и експертната общност от България и няколко други страни от Балканите през ноември 2008 г. в УНСС. Сред участниците в конференцията бяха проф. Любомир Иванов от Атлантическия клуб, ст. н. с. Върбан Тодоров от Института по Балканистика към БАН, доц. Кирил Кертиков от Института по социология към БАН, Зорница Илиева, експерт от Народното събрание, доц. Соня Хинкова от НБУ, доц. Стоян Бараков от Югозападния университет, ас. д-р Деница Хинкова от Софийския университет, както и множество преподаватели от от университета домакин, сред които доц. Динко Динков, проф. Трендафил Митев, доц. Мария Чавдарова, проф. Еньо Савов, дипломати от кариерата и отговорни служители във външното ведомство като ст. н.

с. Любен Петров и др. Участие в конференцията взеха и много студенти от бакалавърската и магистърската програма по “Международни отношения” и “Европеистика” в УНСС. Форумът придоби широко представителен балкански облик с активното участие на гостите от съседните балкански страни: проф. Йован Теохаревич, директор на Белградския център за европейска интеграция и преподавател по политически науки в Университета в Белград; Денко Малески, професор по международни отношения и външен министър в първото експертно правителство на Република Македония, и Миряна Малеска, професор по политически науки и експерт по междуетническите отношения, и двамата преподаватели в Университета в Скопие и Югоизточноевропейския университет в Тетово; Любчо Кекеновски, професор по икономика в Университета в Скопие и член на Борда на Македонската централна банка, както и Василис Килиарис, магистър по Международни отношения от Македонския университет в Солун.

Конкретният повод, цел и задача на конференцията беше представянето на проекта “Балканските национализми в процесите на евроинтеграцията и разширяване на Европейския съюз в Югоизточна Европа”, реализиран от част от преподавателите от Катедра “Международни отношения” в УНСС, които бяха и организатори на форума. Конференцията стартира с представянето на проекта и провежданото изследване. Екипът по проекта² с ръководител доц. Антон Първанов запозна участниците с теоретичната основа, изследователските въпроси, методологията и общия контекст на изследването, както и с някои от предварителните изводи. Като основополагаща научно-изследователска цел и задача на проекта се очерта намирането на отговор на въпроса по какъв начин евроинтеграционните процеси влияят върху активирането, проявленията и последиците от национализма на Балканите след края на Студента война.

При представянето на проекта бяха поставени проблемите за концептуализирането на национализма като политика, за поддържаното –от аналитична и методологическа гледна точка – адресиране на този феномен в множествено число в съответствие с множеството субекти на национализма, които съществуват и оперират

---

² Членове на екипа са доц. Георги Генов, ст. ас. Мария Бакалова и ст. ас. Бойко Вълчев. Като интервюери и по събиране и оформяне на базата данни са работили също настоящи и вече завършили студенти по “Международни отношения”, сред които Татяна Манчева, Надежда Кирилова, Виктория Трендафилова, Добри Ангелов, Светлана Иванова, Цветомила Игнатова, Ивана Митреска, Ана Дереван, Бисер Николов и други.

едновременно и във взаимодействие в политическото пространство като държавите и правителствата, политически партии и етно-политическите организации и елити на малцинствени общности. Особен интерес предизвиква обсъждането на направените в хода на изследването интервюта, както и представянето на натрупаната по проекта база данни, организирана с помощта на специална софтуерна програма в т. нар. “времеви карти” на балканските национализми³, които позволяват търсене на причинно-следствени зависимости между развитието на национализмите на Балканите и политиката и поведението на европейските структури в региона.

Представянето на проекта очерта различните области и равнища за разглеждане и изследване на такива зависимости. Резултатите от изследването потвърждават в значителна степен една от основните хипотези на екипа, а именно, че евроинтеграционните процеси оказват влияние върху национализмите, но то е нееднозначно, не еднолинейно и често противоречиво. Политиката и поведението на европейските структури и институции съдействат за потискането и смекчаването на някои национализми и за активизирането на други. В някои случаи целенасочени действия и опити за повлияване и насочване на политика на дадени политически субекти от страна на европейски структури пораждаат странични, а понякога и нежелани последствия. Така например натискът на ЕС в посока на засилване на защитата на малцинствата и увеличаване на малцинствените права в съответствие с критериите от Копенхаген може не просто да доведе до намаляване на национализма като политика на съответната държава спрямо малцинствата ѝ, но в някои случаи води до активиране както на национализма на малцинствената общност (наричан още малцинствен национализъм), така и на национализма на мажоритарната нация спрямо малцинството.

Повдигнатите от представеното изследване въпроси бяха засегнати и в докладите и дискусиите, разделени в три панела: “Прояви и преобразувания на съвременните балкански национализми: какво се случва с националния въпрос на Балканите?”, “Ролята на външните фактори: отслабват ли балканските национализми?” и “Балканските национализми в рамките на широкия свят: а сега накъде?”. Участниците в конференцията разглеждаха и анализираха актуални проблеми на национализма на Балканите и ролята и влиянието на външните фактори и в частност на Европейския съюз в тях, търсеха се отговори на въпросите какво е

---

³ За проекта като цяло вж. на адрес <http://dir.unwe.acad.bg/?lang=bg&p=nacionalizmi>. “Времевите карти” вж. на адрес <http://dir.unwe.acad.bg/events/>.

пораждало конфликтите на Балканите, какво влияние оказва ЕС върху проблемите в региона, от една страна, и какво влияние оказва развитието на събитията в региона върху съюза, от друга, анализираха се причините за намесата на външни фактори в региона и др.

Не бе неочаквано, че проблемът с дефинирането на национализма се превърна в един от първите разисквани въпроси, по който се разгърна оживена дискусия. При представянето на проекта бяха очертани начините, по които може да се концептуализира национализма – като сантимент, чувство на принадлежност, като идеология и доктрина и като политика, политическо действие. Тъй като национализмът трудно може да се дефинира еднозначно, дискусията многократно се връщаше към въпроса какво всъщност трябва да се разбира под това понятие и как трябва да се възприема феноменът национализъм в различните му проявления. Дебатите разкриха, че някои от участниците – сред които проф. Трендафил Митев и доц. Мария Чавдарова – споделят преобладаващо нормативно-ценностно разбиране за национализма в термините “добро-лошо”, “правилно-неправилно” и прочие, докато за други по-безпристрастното и нормативно нецветено дефиниране на национализма е за предпочитане поради по-големия му аналитичен потенциал.

В хода на дискусията специално внимание беше отделено на проблемите, свързани с малцинствените общности като основоопределяща съставка и аспект на балканските национализми. Национализмът като проблематика – независимо дали се разглежда в теоретичен, нормативен или политико-приложен план – е неразривно обвързан с въпроси за малцинствата, тяхното положение, статут, права, държавната политика към тях, отношенията мнозинство-малцинство, както и тяхното политическо поведение. Създаването на цяла група нови държави на Балканите след края на Студената война доведе и до появата на нови малцинства, който процес “беше съпътстван от избухване на анатагонистичен национализъм от страна и на национални малцинства, и на национални мнозинства в региона.” В резултат на това “въпросите за и на националните малцинства застанаха на челно място в международния дневен ред на Европа”⁴ и се превърнаха в една от причините за активна намеса на европейските интеграционни структури на Балканския полуостров.

В доклада си проф. Миряна Малеска подчерта, че даването на повече малцинствени права и възможности под външен (в случая европейски) натиск може да доведе до увеличаване на “апетитите” на малцинството. В подкрепа на тезата си тя посочи, че политиките от ДСИ⁵

⁴ Jenifer Jackson Preece, *National Minorities and the European Nation-State System*, Oxford University Press 2008 /c. 1998/, p. 33.

⁵ Демократичният съюз за интеграция (ДУИ на македонски) е наследник на Армията за национално освобождение (АНО на македонски). АНО беше ключов фактор в

се стремят да наложат преразглеждане на Рамковото споразумение от Охрид от 2001 г. в посока на превръщането на Македония в децентрализирана и двунационална държава. Според проф. Любомир Иванов, от друга страна, времето не може да се върне назад и пътят за решаване на етническите и етномажоритарни проблеми на Балканите е реализиране на правото на самоопределение. Проф. Иванов съпостави традиционните разбирания за национализма с тези за малцинствения национализъм и разви интересната теза, че евроинтеграцията превръща националните мнозинства в малцинства в рамките на Съюза, което води до процеси на дезинтеграция вътре в рамките на Европейската интеграция..

Развитието на ситуацията в Косово след едностраничното обявяване на независимост през февруари 2008 г. и влиянието му върху другите балкански страни, както и проблематиката, свързана със състоянието и перспективите на междуетническите отношения в Македония и спорът с Гърция за името на македонската държава, бяха сред темите на доклади, провокирали много оживени дискусии. Дебатите около ситуацията в Косово изведоха на преден план твърдения за нееднозначното поведение и понякога противоречивите послания на влиятелните външни фактори към политически субекти на Балканите, което беше и темата и основната теза на доклада на Татяна Манчева. Много оптимистично прозвучаха думите на сръбския учен и анализатор Й. Теохаревич, че с обявяването и признаването на независимостта на Косово прекрояването на балканската политическа карта е приключило и държавите от Западните Балкани вече могат да се концентрират върху развиване на потенциала си за пълноценна интеграция в ЕС в обозримо бъдеще. Оптимизмът му беше преди всичко по отношение на Сърбия, за която обявяването на независимостта на Косово дава възможност за преподреждане на нейните вътрешно- и външнополитически приоритети и освобождава енергия за реализиране на евроинтеграционен проект.

Като не много оптимистична беше очертана ситуацията и перспективите, свързани с позитивното решение на македонско-гръцкия спор за официалното и международно възприето наименование на Република Македония. Проф. Денко Малески представи един специфичен психологически ракурс на спора и разви тезата, че е важно да се имат предвид не само териториалните, но и "емоционалните граници" в този спор. Именно поради последните македонците (в смисъл политическия елит на републиката и мнозинството на нейното население) не могат да приемат искането да бъде сменено името на държавата, тъй като то е

събитията в Македония през 2001 г. довели до подписването на Охридското споразумение, което отваря пътя за конституционни промени, даващи повече права на албанското *малцинство*. Понастоящем ДСИ е най-голямата и авторитетна албанска политическа партия в Македония.

еманация на усилията на македонския политически елит за формиране и утвърждаване на македонската етническа и политическа идентичност. Докладът на македонския професор не само за пореден път показва, че на Балканите емоционално-сентименталният аспект на национализма е от голямо значение, а и провокира множество реакции от останалите участници за ролята на политическата воля при решаване на спорове и противоречия от такова естество. Мнението на проф. Малески, че Гърция и Македония не могат сами да постигнат решение поради големия емоционален заряд на проблема и затова е необходимо Европейският съюз да се намеси и да наложи решение (в случая – официално наименование на държавата) предизвика несъгласието на някои от участниците в конференцията. Според доц. Соня Хинкова и Зорница Илиева решаването на спора с името на републиката е въпрос на поемане на политическа отговорност и готовност да се вземат и прокарат непопулярни решения. За тях основната причина, поради която спорът все още продължава, е липсата на политическа воля в македонската страна.

Изключителен интерес предизвика докладът на проф. Йован Теохаревич за спецификите на национализма в политическото пространство на бивша Югославия. Той зададе въпроса защо парадигмата на националната държава е все още толкова жизнена във всички държави наследнички на Югославия, въпреки постнационалните тенденции в обкръжаващото европространство. Отговорите той потърси в няколко направления, което доведе до формулирането на поредица от тези. Една от причините е, че парадигмата на националната държава задава доминиращата логика по времето на разпадане на Югославия, основана на тезиса “когато един процес започне с една логика, много е вероятно да завърши по същия начин”⁶. Така в бивша Югославия национализмът преминава през разпадане на федеративната държава с последващо ново държавно строителство, често съпътствано и от процеси на формиране и утвърждаване на нови нации (или национално строителство – *nation-building*, както се среща в англоезичната литература), тогава, когато за другите държави подобни процеси са завършили отдавна.

Според проф. Теохаревич развитието на национализмите в републиките и автономните области на бивша Югославия е показателно за това, че парадигмата на националната държава съвсем не е архаична. Дори напротив, специфичният вариант на тройния преход там – към демокрация, към пазарна икономика и към държавно изграждане – по категоричен начин показва, че без държава не може да се постигне демокрация; а жизнеспособната държава – поне на Балканите – е националната държава.

---

6 Нещо повече, въпреки всички новости в държавната и политическа организация, националната държава продължава да бъде основния, и както подчерта Й. Теохаревич, “ясен и ортодоксален начин за организиране на политическото пространство”.

Така, макар че правото на самоопределение се упражнява със закъснение на Балканите, то трябва да бъде упражнено и закъснелите имат право на това сега, при конкретните условия и възможности на преход и евроинтеграция.

Разглеждането на влиянието на Европейския съюз и евроинтеграционните процеси върху национализмите на Балканите провокира разгорещени дебати по един традиционно болезнен и нееднозначен за мнозина балкански изследователи и политици въпрос – ролята на външните фактори и доколко те (пред)определят, повлияват или рамкират ставашото на Балканите. Доц. Стоян Бараков отбеляза, че в исторически план балканските държави и народи никога не са били свободни да решават сами съдбата си, а в днешно време тази тенденция продължава, макар и под друга форма, с друга мотивация и в различна степен. Бяха изказани тези, че ЕС се учи как да се справя с негативните прояви на национализъм и балканският регион е превърнат в опитното поле за уреждане на конфликти от такова естество и прилагане на постконфликтно урегулиране.

При въвличането си в тези процеси Евросъюзът често излъчва противоречиви послания. От една страна, макар и некоординирано, Съюзът подкрепя създаването на нови държави след разпадането на Югославия. При това в редица случаи не просто подкрепя, а – както посочи в доклада си доц. Динко Динков, активно се ангажира в национално държавно изграждане, което е парадокс за една наднационална организация като ЕС. Проф. Любчо Кекеновски също отбеляза наличието на противоречие – за него всеки национализъм представлява борба за граници, докато интересът на ЕС е в релативизирането на границите. От друга страна, Съюзът издигна правата и защитата на малцинствата в един от основните фактори, определящи отношенията с балканските страни, включително въпроса за условията, критериите и времето за приемане в ЕС. Това не само активира малцинствен национализъм на новообразувани и вече съществуващи малцинства, но и способства за възпроизвеждането на държавен национализъм и национализъм на мнозинствата.

Обсъждането на въпроса дали, доколко и в каква посока евроинтеграционните процеси променят балканските национализми неизбежно доведе до поставянето и обсъждането на друг съществен въпрос – задължителна ли е намесата на външни фактори и в частност на Европейския съюз за решаването на някои от най-болезнените и свързани с балканските национализми проблеми и дали е по силите на балканските народи и държави сами да развързват “Гордиевите възли” на Балканите без да чакат и разчитат на намеса отвън. В доклада си доц. Соня Хинкова дори разви идеята, че Европейският съюз вече няма да се ангажира толкова много със Западните Балкани. Един от аргументите ѝ бе, че възможностите

за разпространяване на конфликтен потенциал от тази част на Балканите навън вече е силно ограничена, тъй като държавите от Западните Балкани са капсулирани или обградени отвсякъде от държави, членуващи или в процес на приобщаване към Европейския съюз, а самият Съюз няма време и потенциал за решаване на конфликти, носещи емоционалния заряд на XIX и XX век. Затова според нея интеграцията на групата държави от Западните Балкани в ЕС далеч не е сигурна и предстояща в обозримо бъдеще и зависи много от възможността и волята им да решат вътрешнополитическите си проблеми и проблемите във взаимоотношенията със съседите си.

Макар че основният фокус на дискусиата падна върху Западните Балкани, на национализма в България като феномен на социалното и политическо пространство също бе отделено внимание. В доклада си д-р Деница Хинкова представи изследването на различни типове съвременни прояви на национализъм в България според субектите и целите им и ги анализира и оцени според техния рисков потенциал за сигурността на страната.

Международната научна конференция на тема “Балканските национализми в процесите на европейска интеграция в Югоизточна Европа” в значителна степен постигна целите си да представи проблемите, търсенията, дискусиите в рамките на един научно-изследователски проект и така съумя да провокира участниците в международния научен форум да вземат отношение по въпросите за балканските национализми и връзките им с евроинтеграционните процеси, както и да предостави трибуна за излагане и аргументиране на мнения, позиции и тези по разглежданата проблематика и да даде възможност за обсъждането им в една академична и експертна среда. Дебатите демонстрираха, че проблематиката, свързана с проявите на национализъм, продължава да бъде актуална на Балканите, но и че балканските национализми вече са поставени и започват да бъдат разглеждани в един по-широк – в концептуален и емпиричен смисъл – контекст. Феномените на национализма все повече се оказват обвързани и с динамиката на други процеси – на наднационалност, отдаване на суверинитет и интеграция в различни форми и степени. Това превръща форуми като проведената през ноември в УНСС конференция в събитие от съществена значимост – научноизследователска, обществена, политическа – за осмислянето на настоящите реалности, за поставяне на въпроси и търсене на отговори – в дебати и обмен на мнения – на важни аспекти от съвременните реалности и действителност на Балканите.